

Anmeldelser

Lene Floris: Bedre Byggeskik. Bevægelse og bygninger. Holbæk Museum og Thaning & Appel, 2005, 173 s., 199 kr.

Museumsleder Lene Floris fra Holbæk Museum har begået en både læseværdig og oplysende bog om Bedre Byggeskik – foreningen og bevægelsen der i den første halvdel af det 20. århundrede søgte at højne kvaliteten i det danske byggeri. Det var særligt husmandshuse og gårde, som var i fokus, men som Floris fint viser, så blev også biografteatre, andelsmejerier, etagebyggeri, villaer, stationer, kiosker, butikker, sommerhuse m.m. taget under behandling. Floris skitserer både baggrunden og de konkrete handlinger, som førte til foreningens dannelse, og hun følger dens arbejde, indtil den blev ophævet på 50årsdagen i 1965. I de første to kapitler beskriver Floris forhistorien til Bedre Byggeskik – nationalromantikken og borgerskabets dyrkelse af den traditionelle bondekultur. I de næste fem kapitler beskrives foreningens virke: Dens dannelse, de forskellige agitationsformer i form af publikationer, foredrag mm., de forskellige bygningstyper, og ikke mindst tegnehjælpen der enten tegnede eller korrigerede folks egne tegninger. Personligt kan jeg bedst lide det sidste kapitel: "Bedre Byggeskik? Fortid – nutid – og fremtid", hvor emnet sættes i et større samfundsmæssigt og historisk perspektiv. Efter at have konstateret, at Bedre Byggeskik nemt kan fylde en med nostalgisk fascination og begejstring – hvilket de nuværende priser på Bedre Byggeskiks huse slående viser – slår hun fast, at en kulturhistoriker må: "...spørge videre og stille andre spørgsmål til bevægelsens og foreningens ideologiske og økonomiske dannelsesfunktion og ikke nøjes med fascinationen eller nostalgien. Her er det nødvendigt at se på, hvilke kritiske synspunkter samtiden havde til Bedre Byggeskik og forholde sig til, om de kan overføres til nutiden." (s. 149-151). I det – meget korte – kapitel skitserer hun kritikken fra det kulturradikale tidsskrift *Kritisk Revy* og udfordringen fra funktionalismen, der fra 1930erne med stor energi og vilje blandede sig i diskussionerne om æstetik og form og efterhånden skubbede Bedre Byggeskik af banen. Bedre Byggeskik formåede ikke at forny sig, og det var måske også svært at forny sig, når man

fra begyndelsen havde valgt, som Floris formulerer det: "... at lægge så stor vægt på "den danske tradition." (s. 148). Funktionalismens tilstræbte internationalisme og historieløshed passede på mange måder til især efterkrigstidens utålmodige drømme om fremtiden og rent praktisk til arbejdsgangene i det industrialiserede byggeri. Med fordel kunne formuleringen om at ville se Bedre Byggeskik som en ideologisk position i en større samfundsmæssig debat være placeret i starten af bogen, og derfra have defineret en rød tråd gennem hele bogen. Som bogen står nu har den sine steder dokumentationens og foreningsårbogens præg med lister over, hvor man finder den ene og den anden arkitekts huse, hvor mange der fulgte forskellige kurser gennem årene, hvem der var forstanderpar på Bygmesterskolen etc. Detaljerne vidner om et beundringsværdigt researcharbejde, men det ville havde løftet bogens kvalitet, hvis de i højere grad var blevet sat i spil i et større kultur- og samfundsanalytisk perspektiv.

Søren Møller Christensen

Torben Grøngaard Jeppesen: Danske i USA 1850-2000 – en demografisk, social og kulturgeografisk undersøgelse af de danske immigranter og deres efterkommere. Odense Bys Museer, 2005, 445 s., 166 kort, 61 diagrammer, 100 større tabeller, 348 kr.

Dette værk, der er blevet til med støtte fra bl.a. Carlsbergfondet og Fulbright Kommissionen, er imødeset med spænding af danske migrationshistorikere. Der er tale om den mest ambitiøse bog om den danske udvandring til USA siden Kristian Hvidts doktorafhandling, *Flugten til Amerika* (1971). Kristian Hvidts afhandling vakte i sin tid international opmærksomhed, da han på basis af politiets udvandringsprotokoller og ved hjælp af computerteknologi foretog en kvantitativ analyse af 165.401 danskere, der agtede sig til Amerika i årene 1868 til 1900. Torben Grøngaard Jeppesens arbejde bør også vække opsigt. Mens Hvidt fulgte udvandrerne ud af Danmark, følger Grøngaard Jeppesen de

danske indvandrere *ind i* Amerika. Dette gør han på basis af USAs folketællinger, der siden nationens fødsel er udkommet hvert tiende år, og som i øvrigt i mange henseender er mere pålidelige end ind- og udvandringsstatistikkerne. Hans arbejde er baseret på en analyse af folketællingerne fra 1850 til 2000. Selvom Bureau of the Census har udgivet masser af statistiske oversigtsværker, som Grøngaard Jeppesen også gør flittig brug af, kan man ikke på basis af disse *krydse* de forskellige personoplysninger om hver enkelt dansk-amerikaner i USA. Dette kræver læsning af de håndskrevne censusmanuskripter, som der er ca. 10 millioner sider af. Ved målrettet selektion er det i praksis blevet til en læsning af ca. 890.000 af disse sider og oprettelsen af en persondatabase med ca. 830.000 poster, en i sandhed herkulisk præstation (det skal i den forbindelse bemærkes, at census 1880 i forvejen findes i totaludskrift, at census 1890 er brændt, og at selve manuskripterne for tællingerne fra og med 1940 endnu ikke er åbnet for offentligheden). Grøngaard Jeppesens data gøres vel at mærke offentligt tilgængelige på internettet, til stor gavn for fremtidig dansk migrationshistorisk forskning.

Danske i USA 1850-2000 er således i høj grad baseret på kvantitative metoder, og Grøngaard Jeppesen ser det da også som et af sine erklærede formål (atter) at sætte denne type forskning på historikernes dagsorden, idet han mener, den kan føre til "*kvantespring i forståelsen af udviklingen i mange samfundsforhold gennem tiderne*" (s. 427). Hans metode er først og fremmest *kortlæggende*: ud fra censusoplysningerne vil han skabe en historisk *oversigt* over de danske indvandrere i USA. Han ser det som sit mål at præsentere basale demografiske, kulturgeografiske og socioøkonomiske oplysninger om disse mennesker, oplysninger som han mener vil kunne tjene som afsæt for en yderligere udforskning af de danske indvanderers skæbne i Amerika, og han præsenterer sine mange oplysninger ved hjælp af en sand overdådighed af farvekort, diagrammer, tabeller og andre illustrationer. Nærmere bestemt forsøger han at skabe en oversigt over kronologien og omfanget af indvandringen til USA fra Danmark; den geografiske spredning af indvandrerne og deres børn; den påfølgende interne migration i USA; fordelingen af dansk-amerikanerne mellem land, by og storby; graden af spredning eller sammenklumpning i kolonier; dansk-amerikanernes alder, køn og familiestruktur; deres erhvervsforhold, deres sociale stilling belyst ved hjælp af uddannelse, indkomst og boligforhold og endelig deres grad af "integration" belyst først og fremmest ved hjælp af sprogudvikling og ægteskabsmønstre.

Det er disse emner, der udgør hovedtemaerne for Grøngaard Jeppesens værk, og det er i kortlægningen af disse, at man finder bogens styrke. Kortlægningsarbejdet er virkelig imponerende. Gennem bogens seks hovedkapitler følger vi i kronologisk rækkefølge både de knap 400.000 danskere, der gjorde USA til deres permanente opholdssted, og deres børn, der blev født i USA. Hertil kommer, at der løbende foretages sammenligninger med immigranter fra Norge, Sverige, Holland, Tyskland (op til 1900) og Grækenland (efter 1900). Den danske tilstedeværelse kulminerede i 1930, da USA talte over en halv million danske første- og andengenerationsindvandrere, svarende til ca. 1/6 af den daværende danske befolkning. Men selv i dag, hvor de danske førstegenerationsindvandrere kun beløber sig til ca. 32.000, er der godt 1,4 million amerikanske statsborgere, der vedkender sig deres danske etniske rødder.

Vi følger denne dansk-amerikanske tilstedeværelse i hele perioden fra 1850 til 2000: den tidlige koncentration af danske immigranter – herunder mange søfolk – i New York og New Orleans; de danske mormoner i Utah efter midten af 1800-tallet; massemigrationen primært til Midtvesten i anden halvdel af det 19. århundrede; og bevægelserne længere mod vest og siden også mod syd og gennem det 20. århundrede. New York (1850), Utah Territory (1860), Wisconsin (1870-80), Iowa (1890-1910) og Californien (1920-2000) har alle til forskellige tider figureret som staten/territoriet med de fleste danske immigranter. De regionale ændringer i den danske tilstedeværelse i USA kortlægges således minutøst og følges op af virkelig spændende detailstudier over den interne migration, både fra land til by og fra den ene region til den anden. Grøngaard Jeppesens hovedtese er, at selvom de danske immigranter i lighed med andre etniske grupper skabte landlige etniske enklaver i Midtvesten (enklaver, der vedblev med at tiltrække danske immigranter længe efter, at de var blevet etableret), så gjaldt dette for en mindre procentdel af dansk-amerikanerne end for andre grupper. Hertil kommer, at mange børn af de danske indvandrere i sidste instans valgte at forlade enklaven. Et stort antal danske indvandrere både i og ikke mindst uden for enklaverne opnåede ganske vist at få den farm, der i mange tilfælde rent faktisk *var* deres amerikanske drømmes mål; men ofte blev der ikke tale om en egentlig *slægtsgård*. Børnene valgte i stedet at forfølge deres egne mål andre steder, i byerne og/eller i andre af landets vækstregioner, og generelt placerede børnene sig på et højere socioøkonomisk niveau end deres forældre. Det er også værd at bemærke, understreger Grøngaard Jeppesen, at selvom den

danske massemigration bestemt var præget af folk med farmerambitioner, var der andre danske immigranter, der fra første færd forfulgte et andet karrieremønster, f.eks. ved at søge ind til byerne, ikke mindst Chicago. Her viste bofastheden sig i øvrigt at være endnu mindre end ude på landet.

Det skal alligevel fastholdes, at i den klassiske immigrationsæra var den dansk-amerikanske tilstedeværelse på landet imponerende, og selv i dag finder man en genklang af den, ikke blot i den fortsatte forekomst af en del efterkommere efter de danske indvandrere i en række gamle etniske enklaver, men også – om end i meget mindre omfang – i de danske efterkommeres nuværende erhvervsfordeling. Hovedmønstret er imidlertid, at danskerne var mindre enklaveorienterede og mere geografisk mobile end mange andre nordvesteuropæiske immigranter, hvilket i det lange løb viste sig at være til deres socioøkonomiske fordel. Derfor ser man i dag store mængder danske efterkommere bosat i Vesten (Californien har siden 1920 været den største danskerstat), men også i Syden (ikke mindst Florida), mens tilstedeværelsen i Midtvesten er skrumpet år for år siden kulminationen i 1890, hvor 67,5 % af dansk-amerikanerne boede i den region.

Hvis denne mobilitet og fleksibilitet blandt dansk-amerikanerne i sig selv kan tages som udtryk for en bemærkelsesværdig åbenhed over for integration ind i det amerikanske samfund, finder Grøngaard Jeppesen lignende tendenser i dansk-amerikanernes sprog- og ægteskabsmønstre. De danske indvandrere var bemærkelsesværdigt hurtige til at tilegne sig det engelske sprog, idet det dog gik hurtigere i byerne end på landet (med 'danskerbyen' Racine i Wisconsin som en naturlig undtagelse) og hurtigere blandt mænd end blandt kvinder. Mens blot 2,6% af de danske indvandrere i byerne (minus Racine) ikke kunne tale engelsk i 1910, gjaldt det for næsten hver tredje danskfødte kvinde i det landlige Polk county, Wisconsin, hvor enklaven West Denmark lå; ti år senere var selv dette tal imidlertid reduceret til blot hver tyvende danskfødte kvinde.

Grøngaard Jeppesens undersøgelser af ægteskabsmønstrene blandt de danske første- og andengenerationsindvandrere er interessante. Ikke blot analyseres ægteskabsmønstrene i f.eks. guldgravernes mandsdominerede Californien i midten af 1800-tallet og i mormonerne Utah, hvor kvinderne faktisk var i flertal inden for den ganske omfangsrige danske gruppe. Der er også overraskelser i studiet af ægteskabsmønstret blandt de mange immigranter, der drog til Midtvesten. Ganske vist er det næppe særlig opsigtsvækkende, at mange af

disse danskfødte mænd og kvinder i slutningen af det 19. og starten af det 20. århundrede søgte hinanden som ægtefæller; især kvinderne blev ofte dansk gift, hvilket havde meget med deres undertalssituation at gøre (det var faktisk først i 1980, at antallet af danskfødte kvinder oversteg det tilsvarende antal mænd). Mere uventet er det, at når danskfødte immigranter – og ikke mindst deres børn – søgte en ægtefælle fra en anden etnisk gruppe, faldt valget som regel sjældnere på norsk- og svensk-amerikanerne end på tysk-amerikanerne. Overordnet set ændrede ægteskabsmønstrene sig med årene i retning af, at færre og færre giftede sig inden for den etniske gruppe; men selv i dag er tre fjerdedele af de amerikanere, der henviser til deres danske baggrund, gift med folk af nordeuropæisk baggrund.

Torben Grøngaard Jeppesens værk indeholder i sandhed en guldgrube af basisdata for historikere, der er interesserede i dansk-amerikansk migrationshistorie. En virkelig styrke ved bogen er, at man også bevæger sig *uden for* den organiserede dansk-amerikanske etniske kultur, som historikere ellers gerne har fokuseret på. Ganske vist optræder de etniske enklaver også i *Danske i Amerika 1850-2000*; men når nu bogen bekræfter, at hovedparten af de danske immigranter *ikke* bosatte sig her, er det ganske enkelt imponerende alligevel at kunne følge disse menneskers skæbne midt iblandt det amerikanske menneskehave. Til gengæld skal man så heller ikke forvente at finde ret meget om selve den dansk-amerikanske kultur i bogen. På nogle ganske få undtagelser nær leder man forgæves efter en diskussion af dansk-amerikanernes kirker, foreninger og presse. Mere overraskende er det, at blandt de ganske talrige etniske enklaver, der optræder i værket, glimrer den californiske danskerkoloni Solvang ved sit totale fravær. Når man tager i betragtning, at Californien først blev den førende 'danskerstat' i 1920, forekommer det tillige lidt underligt, at det kun er i kapitlerne om årene 1850-70 og 1870-1900, at Californien vies egentlige særadsnit, om end staten selvfølgelig indgår løbende i bogens øvrige kapitler.

Når man bevæger sig bort fra det kortlæggende arbejde, der helt klart er bogens råstyrke, kan aspekter af fremstillingen fremstå noget overfladiske. I bogen optræder præsidentkandidat Lincoln således som "*markant fortæller for afskaffelse af slaveriet*" (s. 112), når sandheden er, at han i 1860 først og fremmest var fortæller for hindringen af en yderligere *udbredelse* af slaveriet til territorierne. Grøngaard Jeppesen hævder også, at den amerikanske økonomi i 1836-37 var "*inde i en gunstig tid*" (s. 82), hvorved han overser "*the panic of 1837*", der

brød ud i foråret 1837. Hvad økonomien angår, skriver han ligeledes: *"Økonomisk blev nordstaterne stærkere og stærkere op gennem 1840'erne og 50'erne, medens en tilsvarende udvikling var langt svagere i Syden"* (s. 109). Dette er ganske enkelt ikke korrekt: faktisk var den økonomiske vækst i Sydstaterne lidt højere end i Nordstaterne i disse år, idet væksten selvfølgelig var baseret på slaveri og bomuldsdyrkning, ikke på industrialisme. Dette kan man forvise sig om ved opslag i mangen en grundbog om amerikansk historie. Det forekommer ligeledes overdrevent at hævde, at immigrationsloven fra 1952 blev *"et endeligt opgør med tidligere tiders udelukkelse af bestemte racer og diskriminering af minoriteter"* (s. 58). Grøngaard Jeppesen citerer selv præsident Trumans veto mod loven, og flere amerikanske migrationshistorikere har siden klandret loven for dens klart racistiske elementer. Det er også ukorrekt at skrive, at op til immigrationsloven i 1965 havde der ophobet sig et stort efterslæb af visumansøgnere fra Asien (s. 60). Som historikeren David Reimers påpeger, kom den asiatiske immigration efter 1965-lovens vedtagelse bag på lovgiverne, idet meget få asiater havde søgt om visum inden da grundet de ekstremt små kvoter, de asiatiske lande før 1965 blev tildelt. Det ville i øvrigt nok også være synd at sige, at Grøngaard Jeppesen optræder politisk korrekt, hvilket han også synes at frabede sig (s. 388). Han skriver f.eks. ved tre lejligheder, at afroamerikanernes migration til Chicago bevirkede, at den danske koloni blev *"trængt"* (s. 397, 414, 426), og om danskerne i Utah foreslår han, at *"Her blev man ofte farmer, giftede sig med en dansk kone..."* (s. 250, min fremhævelse). Vedrørende den høje gennemsnitslevialder blandt danskfødte mænd i Utah spørger han yderligere: *"Har flerkoneriet holdt mændene mere virile og dermed givet dem en længere levetid?"* (s. 240).

I forhold til bogens centrale tematik er disse problemer temmelig perifere. Noget mere problematiske er enkelte aspekter af Grøngaard Jeppesens historiografiske og teoretiske tilgang til sit stof. Ud over Kristian Hvidts doktorafhandling og Grøngaard Jeppesens egen *Dannebrog på den amerikanske prærie* spiller danske migrationshistorikeres arbejde ikke den helt store rolle i *Danske i USA 1850-2000*. Når Grøngaard Jeppesen således foreslår, at *"et nærmere studium af de danske landmænd som farmere på prærien"* kunne være *"et oplagt og yderst interessant emne at tage op"*, ignorerer han, at Jette Mackintosh netop beskæftigede sig med denne centrale problematik i sin bog *Danskerne i Midtvesten* (Grøngaard Jeppesen refererer ganske vist til Mackintosh i en anden sammenhæng). I sin i øvrigt fine kortlægning

af danskerkolonierne i Wisconsin ser han ligeledes bort fra andre arbejder, der netop har beskæftiget sig med skandinavernes bosættelses- og sammenklumpningsmønstre i denne stat. Og det må betegnes som sjusks, når den britiske migrationshistoriker Brinley Thomas både i tekst, fodnote og bibliografi optræder som Thomas Brinley (s. 400 og 437). I det hele taget præges teksten af en del sjuskefejl, som stavekontrollen tilsyneladende ikke har fanget, og der er også nogle få eksempler på, at talgengivelse i tekst og tabel ikke følges ad (vedrørende medianalder i 1850 på s. 83; vedrørende antallet af amerikanere med danske rødder i år 2000 på s. 382 og 387), hvortil kommer, at årstallene mangler i en enkelt tabel om aldersfordelingen blandt de danskfødte (s. 379).

I *Danske i USA 1850-2000* er der ikke mange ansatser til en dyberegående teoretisk diskussion. Således benyttes begrebet *"integration"* flittigt gennem hele værket uden egentlig at blive defineret, selvom det bestemt står klart, at sprog, bosættelses- og ægteskabsmønstre står centralt for Grøngaard Jeppesens forståelse af dette begreb. Mindre teoretisk velunderbyggede fremstår derimod integrationshistoriske overvejelser om, at det er *"lettere at bryde etniske barrierer end at bryde racemæssige og religiøse forskelle"* (s. 388), eller om, at tager man *"den skandinaviske gruppe og hollænderne, der racemæssigt og kulturelt ligger meget tæt på hinanden, ville det have været naturligt at forestille sig, at disse grupper efter mere end hundrede års tilstedeværelse i USA havde udviklet sig på samme måde og var nået en langt større lighed"* (s. 391).

Diskussionen af de danske indvandreres bosættelsesmønstre forekommer ligeledes lidt overfladisk. Grøngaard Jeppesen foreslår ved flere lejligheder, at landskabet og dets genkendelighed fra hjemlige forhold spillede en væsentlig rolle for indvandrernes valg af oprindeligt bosted (f.eks. s. 101, 142 og 161-165), og det kan han da bestemt også have ret i; men samtidig omtaler han danskfødte indvandreres tiltrækning til prærien, der, som han selv gør opmærksom på, var et ukendt landskab for de danske immigranter (s. 168 og 220). Han når ikke meget længere end til den temmelig vage formulering, at *"Der har selvfølgelig spillet mange faktorer ind i valget af bosted, men landskabsformer og klimaforhold har så afgjort spillet en væsentlig rolle"* (s. 163). Grøngaard Jeppesen afstår her som andre steder i værket – ligesom Kristian Hvidt – fra forsøg på at belyse disse *"mange faktorer"* ved korrelationsanalyse (en beslutning, som jeg skam godt kan sympatisere med).

En del andre interessante temaer om dansk-

amerikanerne skitseres temmelig løseligt i bogen, f.eks. om kædemigration, om sammenhængen mellem migrationsvolumen og bosættelsesmønstre, om forholdet mellem religion og sprogkultur (et tema belyst af Jette Mackintosh for lutheranernes vedkommende, men ikke for mormonerne), om relationen mellem bosættelsesmønstre og etnisk identitet, idet Grøngaard Jeppesen opfordrer fremtidige migrationshistorikere til at kaste sig over specialstudier heraf (se s. 37, 203f, 208, 229f, 238, 240, 287, 296, 302, 336, 343f, 383f, 398, 404f og 414).

Det skal understreges, at Torben Grøngaard Jeppesen selv er opmærksom på sin bogs svagheder. Hans tidsplan var så stram, at den stærke fokusering på det primære kildemateriale nødvendigvis måtte have en vis pris. Som han selv skriver på den sidste side af det afsluttende kapitel: *"Mange emner er blevet berørt, men kun for de færreste har det været muligt at dykke så langt ned, at der har kunnet gives fuldstændige svar og mere grundlæggende forklaringer på udviklingstræk. Forhåbentlig vil værket trods denne karakter og disse mangler kunne fungere som et første samlet overblik over et spændende og centralt emne i den dansk-amerikanske historie"* (s. 427). Hertil vil undertegnede anmelder kvittere med et rungende ja og et stort tak, der sikkert vil blive delt af mange andre migrationshistorikere i de kommende år.

Jørn Brøndal

Henrik Gjøde Nielsen: Til kirkens pryd og herskabets ære. Klarup Kirke og Klarupgård, Klarup Kirke & Klarupgårds Forlag, 2005, 288 s., 198 kr.

Den meget flittige historiker og leder af Hals Lokalhistoriske Arkiv, Henrik Gjøde Nielsen (HGN), fortæller i denne bog historien om det mindre gods Klarupgård i Klarup sogn, Fleskum Herred i Himmerland, dets ejere og den lokale kirke, som godset havde patronatsret til gennem århundreder. Som HGN rammende skriver, er kirke og gods to faktorer, der har præget sognet gennemgribende lige siden middelalderen. Der er ifølge forordet tale om en opfølgning på forfatterens to første, små bøger fra 1991 og 1992 om hhv. Klarup Kirke og Klarupgård. Det oplyses, at menighedsrådet i april 2004 ønskede at genudgive bogen om kirken fra 1991. Da også bogen om Klarupgård var udsolgt, foreslog HGN at samle fremstillingen i en ny bog og føje en del ny viden til. Klarupgårds ejer, Knud Just, viste sig villig til at støtte en sådan udgivelse. Bogen er derfor udgivet af Klarup Kirke og Kla-

rupgårds Forlag, som vel næppe har mange andre bøger på publikationslisten.

Selvom også andre fonde og institutioner har støttet bogens udgivelse, har bogen klar adresse til godsets ejer og kirkens menighed. Der er for Klarupgårds vedkommende hverken tale om en bred godshistorisk fremstilling eller om en socialhistorisk analyse af et lokalsamfunds udvikling. Det er blevet til en mere snæver, ejendoms historisk fremstilling, hvis krumtap er en imponerende kronologisk anlagt udredning af godsets ejerrække fra den første kendte ejer, Jakob Nielsen Blåfod, der af kong Erik Glipping fik skøde på godset i 1259, til den nuværende ejer, Knud Just. Læseren får i tilgift serveret megen viden om ejernes gøren og laden, om deres forvaltning af ejendommen og om deres forhold til de undergivne bønder. Bogen tilstræber desuden at knytte an til den landshistoriske udvikling, så bogen har absolut appel ud over sognegrænsen.

Kirken får i bogen mindre plads end godset. HGN bruger en del sider på en arkitektonisk beskrivelse af bygningen og af middelalderligt kirkebyggeri. Med en indgående beskrivelse af det inventar, som forskellige ejere forsynede kirken med, opnår han at kæde godsets og kirkens historie tæt sammen. Høg-slægten, der ejede gården i et århundrede, gav i første halvdel af 1600-tallet en altertavle med den sidste nadver som motiv og et dåbsfad. Thøger Larsen erhvervede i 1644 patronatsretten til kirken, og hans tredje hustru og enke donerede alterstager og et krucifiks monteret på et maleri. Mest rundhåndet var den borgerlige ejer Chr. Christensen, der i 1760'erne donerede en prædikestol, et pulpitur og en ny alterforside. Hvert af disse stykker inventar var og er forsynet med djærve bibelhistoriske malerier af kunstmaleren Laurids Weise fra Aalborg. Et Weisemaleri blev monteret oven på det gamle alterbillede fra 1600-tallet. Det blev i 1890'erne af en anden Klarupgårdejer, Arnold Branth, erstattet af en kopi af et Carl Bloch-billede af opstandelsen. Det har man været så venlig at flytte i 1973, hvorfor 1600-talsbilledet atter er kommet til ære og værdighed.

Kirkens præster står noget i skyggen af godsejerne, men vi møder dog en figur som Hr. Peder Jensen Sæby, der i 1684 blev stævnet for landemodet i Viborg, fordi han havde indgået en kontrakt med forgængerens om, at han ved overtagelse af pastoratet også ville overtage dennes hustru og børn. Det var udtryk for almindelig praksis i datidens præstestand, men det var ikke praksis at indgå kontrakter om overtagelse af enker. Landemodets anklage omfattede tre andre punkter, nemlig mishandling af to tjenestepiger, en uheldig prædiken og druk-

kenskab. Trods dette synderegister undgik den gode præst for Romdrup-Klarup pastorat at miste embedet, idet han fik tilgivelse i et kongebrev fra Christian V.

HGN er på hjemmebane, når han afdækker de mange handler og transaktioner med det mindre gods. Den første ejer, Erik Blåfod, formodedes at have tilknytning til Erik Glippings drabsmænd, og godset gik derfor over på Viborg Domkapitels hænder. Gården var ved udbruddet af Grevens Fejde i 1534 af stiftet forlenet til lavadelsmanden Bagge Gris. Den middelalderlige gård blev afbrændt af skipperens folk ligesom en række andre himmerlandske herregårde. Bagge Gris forsøgte som hævn forgæves ved list at myrde Skipper Clement i Aalborg. Efter Reformationen kom godset i kronens besiddelse og blev i 1540 mageskiftet til slægten Høg, der ejede gården det næste århundrede frem til 1648, dog fra 1612 på kvindesiden. Via et barnebarn til den sidste Høg-ætling, Anne Vind, kom gården på hendes tykskødte ægtemand, ødelanden Ditlev Rothfelters hænder. Rothfelter gældsatte sig og lånte penge mange steder. Mest lånte han fra Nikolai kirke i København, der måtte overtage godset for at få indfriet gælden. Gården blev hurtigt afhændet til en ny køber. Denne kunne ikke svare gælden til kreditor, købmanden Thøger Lassen i Aalborg, som så overtog godset i 1684. Slægten ejede gården frem til 1750, hvor amtsforvalter Chr. Christensen købte gården. Såvel Chr. Christensen som hans søn og sønnesøn bestyrede landbruget med stor dygtighed. Sønnesønnen, overkrigskommisær C. Christensen, havde udover gården en embedsmandskarriere og blev medlem af Den nørrejske Stænderforsamling. Han skrev også i Landhusholdningsselskabets serie af amtsbeskrivelser bindet om Ålborg Amt, hvori han skildrede Halsegnens bønder som nøjsomme, men også konservative naturer uden fremdrift. Han var medlem af flere landøkonomiske selskaber og drev ejendommen efter de nyeste landbrugsvidenskabelige metoder.

Det samme gjorde Arnold Branth og hans efterkommere sidst i 1800-tallet. Branth var en landbrugsfagligt kyndig mand, der blev mere respekteret end elsket på grund af sin strenghed og utilnærmelighed. Den sidste Branth var ugift og gården solgtes til Jakob Buksti i 1918 for 500.000 kr. Denne solgte en del af jorden fra og solgte i 1928 gården videre til landbrugskandidaten Søren Just for 300.000 kr. Dennes sønnesøn, den uddannede agrarøkonom Knud Just, ejer gården i dag.

Gården har haft det held at være ejet af en række dygtige landmænd. Derfor består den endnu i dag næsten 750 år efter, at den første gang dukker op i kilderne. Det har givet HGN

mulighed for at portrættere hele denne lange kongerække af ejere og deres mere eller mindre rationelle forvaltning af ejerskabet. De biografiske portrætter såvel som ejendomshistorien hviler på et solidt fundament af grundige og alsidige arkivstudier og formidles i et jævnt og ukunstlet sprog. Bogen kan anbefales til alle godshistorisk interesserede. Den er et bevis for, at et lokal- og ejendomshistorisk værk sagtens kan have appel til et bredt, historisk interesseret publikum. Til sidst skal det oplyses, at bogen har et større antal sort-hvide illustrationer af acceptabel kvalitet.

Steffen Elmer Jørgensen

Lars Andersen, Poul Duedahl & Louise N. Kallestrup (red.): *De måske udstødte. Historiens marginale eksistenser*. Illustreret. Billedredaktion: Poul Duedahl & Torben K. Nielsen. Aalborg Universitetsforlag, 2005, 299 s., 350 kr.

Denne antologi handler om afvigere i et historisk perspektiv og sætter sig i forordet det formål at "give et overordnet, historisk perspektiv over inklusion og eksklusion i tid og sted". Dette sker gennem en indledning (Poul Duedahl), fem artikler med "Religiøse modbilleder" og fem med "Verdslige modbilleder" foruden en afslutning (Christian Kvium). Som her antydes går antologien anderledes til værks i sin indkredsning af afvigerbegrebet, end man ellers ofte ser, og tidsperspektivet er da også langt – fra højmiddelalderens religiøse atlet (Torben K. Nielsen) til behandlingen af åndssvage i Danmark op imod det 20. århundredes slutning (Birgit Kirkebæk). Det er forfriskende at se et forsøg på en nyfortolkning af et begreb, som næsten er blevet synonymt med Michel Foucault.

Foucault spiller nu også en rolle for denne antologi. I indledningen leverer Duedahl en kort opridsning af Foucaults magtbegreb med hovedvægt på det tidlige forfatterskab, mere eller mindre sat i forhold til antologiens forskellige artikler. Det kunne nu have været spændende i stedet at få en diskussion af, hvorfor det overhovedet er rimeligt at sammenstille så uensartede "afvigere" som Michael Geltings pestspredende munke i 1300-tallet og Lars Andersens arbejdsløse i 1900-tallet. Er der tale om "afvigelse", eller er det en reduktionisme, der lægger en særlig vinkel på stoffet? Kan der overhovedet være tale om det samme fænomen – afvigelse – tværs over århundrederne? Hvis der nu ikke er det, hvori ligger så rimeligheden

i at ryste dem sammen i en antologi, og dernæst tilsætte intellektuelle afvigere (Brian McGuire), kætteri og kærlighedsmagi (Louise Kallestrup), skiftende idealer i behandlingen af forbrydere (Peter Scharff Smith) og psykiatere (Jette Møllerhøj)? Man kan her indvende, at det ikke er psykiaterne, der er afvigere, men de sindssyge, men det ændrer ikke på, at indledningen ikke kommer i dialog med artiklernes forskellighed og afvigelsens historicitet. Heller ikke bogens interessante opdeling i et religiøst og et verdsligt tema bringes i spil.

Nina Koefoed rejser i sin artikel om uægteskabelig seksualitet under Danske Lov det væsentlige spørgsmål, om afvigeren altid er et modbillede til det normale – en kort udlægning af hendes svar må være: både-og! Kun få af forfatterne har i øvrigt valgt at placere deres artikel i forhold til antologiens tema om afvigelse, men alle tekster fokuserer på forskellige fænomener, som man i det 21. århundrede kan vælge at anskue som afvigelse. Antologiens kalejdoskop af emner, religiøse som ikke, fungerer alle sammen som afvigerbilleder i den forstand, at vi kan spejle os i dem; en historiefunktion, som Kvium indleder sin artikel med at omtale. Men som læser bliver man ikke kloget på afvigelse som sådan – er der tale om afvigelse, hvis bare det er anderledes? Bredden i artiklernes emner spreder sig så meget, at denne anmelder vil hævde, at sammenstillingen her udvander begrebet "afviger", i hvert fald i den forståelse, som der i indledningen lægges op til. Spændingsfeltet mellem de divergerende artikler og mellem afvigelse eller ikke-afvigelse står uforløst, men alle artiklerne har noget vedkommende at sige sin læser. Det gælder også afslutningsartiklen, der i sig selv afviger fra de øvrige, ved at vende blikket mod os selv – mod historikerne og vores praksis. Kvium går i dialog med Bernard Eric Jensens *Historie - Livsverden og fag* fra 2003 og forsøger at indkredse en faghistorisk erkendelsesteoretisk position, der både medtænker historikeren som et erkendende subjekt, og muligheden af at etablere pålidelig viden om fortiden. Påstanden er, at fordi historisk erkendelse har en erfaringsdimension, kan den ikke udelukkende begribes konstruktivistisk.

Bogen er spækket med spændende illustrationer og alene derfor et interessant bekendtskab. Nogle af illustrationerne synes dog mere velplacerede end andre – det virker som om billedredaktionen har ladet sig rive med af begejstringen over de mange fine billeder, der nu engang eksisterer. Det skæmmer ikke ligefrem bogen, der på billedsiden snart sagt sprudler, men nogle af billederne fjerner sig nærmest fra den artikel, de var sat til at illustrere. Eksempelvis handler en stor del af illustrationerne til

Michael Harbsmeiers interessante artikel om Europa i rejsende afrikaneres øjne om det modsatte og langt mere traditionelle tema, nemlig europæernes syn på andre folkeslags fremmedhed. Andre artikler ledsages af billeder fra en anden periode, end den tekst beskæftiger sig med. Ikke alle billeder korresponderer overbevisende med de tekster, som de skal illuminere, og billedteksterne hjælper ikke til at bygge bro til brødteksten. Billedredaktionens på én gang flotte og lidt strittende indtryk giver mindelser om et raritetskammer.

Flere steder skæmmes bogen af slåfejl og sproglige fejl (særligt i de personlige stedord), der burde have været fanget af korrektoren, men som helhed præsenterer antologien – både på tekst- og billedside – en så stor mangfoldighed, at enhver vil kunne få sin nysgerrighed vakt. En samlet vurdering af antologien er: læs den – der er både underholdning, inspiration og stof til eftertanke.

Pernille Sonne

Birte Hjorth: Dragør i 1700-tallet – et maritimt bysamfund. Dragør Lokalarkiv og Dansk Center for Byhistorie, 2005, 296 s., 269 kr.

Dragør Lokalarkivs nye bog om Dragør i 1700-tallet er det første bind i serien "*Skrifter om dansk byhistorie*" og indgår dermed i et samarbejde med Dansk Center for Byhistorie. Da en skriftrække som regel består af mere end én bog, må man forvente flere tilsvarende byhistorier i de kommende år. Spørgsmålet er så, hvilken linie man vil følge i disse udgivelser? Vil dette første bind i serien være normgivende eller vil man dyrke mangfoldigheden, som den kommer til udtryk rundt omkring i kongeriget?

Med Birte Hjorths bog om Dragør har skriftrækken under alle omstændigheder fået en imponerende begyndelse, og det til trods for omfattende huller i kildematerialet, da store dele af Schoutens arkiv blev ødelagt ved en stor brand i St. Magleby i 1821. Her ville man have kunnet læse om store og små problemer dragørerne imellem, men sådan skulle det altså ikke gå. De større sager blev imidlertid forelagt amtmanden, og takket være befolkningens iltre temperament gik rigtig mange sager denne vej, og dermed blev de bevaret i Københavns Amts Arkiv.

Birte Hjorth indleder sin store fortælling med at beskrive tolder Johan Pedersen Holsts ankomst til Dragør i året 1700, og dermed bliver læseren elegant ledt ind til den egentlige hi-

storie, som på de første mange sider er særdeles spændende. Ikke mindst Dragørs nærhed til København bevirker, at krigen med svenskerne i 1700-tallets første år får en stor og direkte indflydelse på livet i Dragør. Her får vi et eksempel på en fornem kombination af den nationale og den lokale historie. Det hele hænger nøje sammen, og man fornemmer tydeligt, at konsekvensen af landets politik ikke bare er et vilkårligt antal omkomne soldater, men derimod tabet af familiefædre, sønner og mange andre. Alt sammen noget vi udmærket godt ved, men som ofte blot registreres i de store, brede Danmarkshistorier.

Den næste del af bogen er inddelt efter fogdernes embedsperioder. Dermed forlader vi den store historie og dykker for alvor ned i den lille historie med de lokale stridigheder, om håndværkerne, om gejstligheden, om de elendige, de handlende, de søfarende og alle de andre. Det hele er gjort med en minutios grundighed, det er velskrevet, og Birte Hjorth har over alt modstået fristelsen til at springe over, hvor gærdet er lavest. Det bærer den omfattende liste over utryk kildemateriale i øvrigt også tydeligt præg af. Bogen er kort sagt gennemført fra først til sidst, og for alle, der ønsker at vide noget om Dragør i 1700-tallet, vil dette være stedet, hvor man gør det. Den kommende klassiker om den tid i Dragørs historie – intet mindre.

Men selv om bogen er en guldgrube af oplysninger og uden tvivl vil blive bogen, som enhver med interesse i Dragørs historie bør læse, er der alligevel nogle få kritiske forhold, som også hører med i vurderingen af denne bog:

Det er altid vanskeligt at finde den helt rigtige periodisering, men Birte Hjorth har meget fornuftigt valgt at lade det tidlige 1700-tals krige afgøre inddelingen til at begynde med. Bagefter følger vi imidlertid fogdernes embedsperioder, og det betyder, at mangt og meget bliver beskrevet løsrevet fra hinanden. En sag kan jo sagtens overleve flere fogder, og mange sager har det med at ligne hinanden til forveksling. Resultatet bliver, at når man er nået halvvejs i bogen, begynder de mange detaljer at virke en smule irriterende. Da der på side 213 står, at *"Hvorledes denne sag endte, har ikke kunnet efterspores og er vel også ligegyldigt"*, ja så fristes man til at tilføje, at det burde forfatteren have taget konsekvensen af. Det er jo ikke alle detaljer, der er lige vigtige. Hvad betyder det for eksempel, at en brøndspand kostede 1 rigsdaler 1 mark og 4 skilling i 1770'erne (s. 247)? Det har vel egentlig kun interesse for nogle få i Dragør.

Problemet med mange detaljer er imidlertid langt fra kun Birte Hjorths. Vi er mange, der har svært ved at give afkald på enkeltheder, som er dukket op efter et slidsomt stykke ar-

bejde. Men selv om detaljerne indimellem kan gå ud over helheden, er der i Birte Hjorths bog grund til at være taknemmelig for, at alle disse detaljer nu er fundet frem og ikke uden videre går i glemmebogen.

Hvis alle læserne desuden befinder sig i Dragør, gør de mange petitesser ingenting. Er det til gengæld meningen, at bogen skal have bred interesse og måske endda være rettesnor for kommende byhistorier, så forekommer det mere problematisk.

Nu har Birte Hjorth valgt at skrive for sine medborgere i Dragør, og det er et fornuftigt valg, for det er jo dér, hun har sine fleste læsere. At vi andre ind imellem kan føle os lidt ladt i stikken, er så en anden sag, som ikke spiller nogen rolle. Man kan jo ikke tilfredsstille alle, og ved tanken om 1700-tallets hidsige gemytter i Dragør er det nok kloget at lade de lokale hensyn komme i første række.

Karsten Hermansen

Jesper Gram-Andersen: Skolen i militær idræt. 200 år. 1804 – 25. august – 2004. Forsvarsakademiet, Center for Idræt, 2004. 264 s., 50 kr.

Det er en fornem bog, Center for Idræt sendte på gaden i november 2004. 23 x 24 cm (h x b), tospaltet sats, 264 sider trykt på fornemt papir, et væld af illustrationer hvoraf adskillige i farve, indbundet i hardback, omslaget uden illustration, blot bogens titel og udgiver trykt i hvidt med en dyb rød farve som baggrund. Farven er ikke tilfældig: I kolofonen oplyses, at den røde farve er *"inspektionsfarven"*, som bæres af chefen for Center for Idræt i egenskab af Forsvarets Idrætsinspektør. Bogen kan rekvireres ved henvendelse til Det Kongelige Garnisonsbibliotek for den næsten rørende pris 50 kr. Og som det gælder for omslaget, gælder det også for indholdet: Der er ikke noget i *Skolen i militær idræt*, der er overladt til tilfældighederne.

Og det er lige før man savner det, hvis vi skal tage den kritiske del først. F.eks. virker det noget omstændeligt, at allerede kolofonen er forsynet med ikke mindre end to fodnoter. I note 1 oplyses, at titlen blev til ved en konkurrence udskrevet i 2003, vinder K. Søndergaard. Note 2 er anført ved forfatterens navn, Jesper Gram-Andersen, der blot optræder i kolofonen, ikke på omslag eller titelark. I kolofonnoten henvises man til en note under kilder, hvilket ved nærmere undersøgelsen viser sig at være s. 260, hvor forfatterens baggrund og i øvrigt glimrende forudsætninger for at skrive bogen kort op-

regnes. Gram-Andersens navn burde have fået en mere fremtrædende plads, og under alle omstændigheder virker det ufrivilligt og lettere komisk at anvende en fodnote i kolofonen til at henvise til en note til kapitel 11 for at få oplysninger om forfatteren. Ligeledes findes s. 237-238 en glimrende redegørelse for bogens struktur, en fin pædagogisk indføring til læseren, som burde have været placeret først i bogen, efter forsvarschef general Helsø og chefen for Center for Idræt Finn Pauli Nielsens indledninger, som denne indføring på ingen måde ville kolliderede med. Sprogligt vinder den måske lidt militæriske, koncise formulering visse steder over den flydende redegørelse, især hvor teksten splittes op i mange og meget korte afsnit med selvstændige overskrifter, uagtet disse, f.eks. s. 62, til tider blot indeholder to sætninger. Endelig er det uheldigt, at litteraturlisten er opstillet kronologisk, efter udgivelsesår, og ikke alfabetisk, ligesom det virker inkonsekvent, at man som første gruppe i oversigten "Trykte kilder" (s. 241) præsenteres for mellemrubrikken "a. Bøger, pjecer og manuskripter". At der ligger et meget grundigt arbejde bag bogen er hævet over enhver tvivl, ligesom man tydeligvis har ønsket at udgive en bog, som i udstyr står mål med indholdet. Derfor virker de omstændelige kolofonoter og den uheldige opstilling af den i øvrigt grundige og omfattende materialefortegnelse som fodfejl, man må ærgre sig over, hvad enten man er udgiver, forfatter eller læser.

Skolen i militær idræt er nemlig et nærmere bekendtskab værd, også selvom man hverken interesserer sig for militær eller idræt. Bogen byder på andet og mere end det, selvom de to elementer selvsagt er hovedsagen. Gram-Andersen lader bogen falde i to hoveddele. I første hoveddel, s. 13-148, behandles udviklingen fra skolens start til i dag. Der indledes (s. 13-20) med en udmærket redegørelse for gymnastikpioneren Franz Nachtegalls (1777-1847) liv, virke og tid, herunder inspirationen fra en af den pædagogiske gymnastiks grundlæggere, Johan Guts Muths (1759-1839). Derefter redegøres for institutionens udvikling, fra det ved kongeligt reskript af 25. august 1804 oprettede Det Militære Gymnastiske Institut 1804-1829, med Nachtegall som organisator og chef (s. 21-40), over Det Kongelige Militære Gymnastiske Institut 1829-1867 (s. 41-54), Gymnastikskolen 1867-1938 (s. 55-78), Hærens Gymnastikskole 1939-1951 (s. 79-92), Forsvarets Gymnastikskole I 1951-1990 (s. 93-116), Forsvarets Gymnastikskole II 1990-2000 (s. 117-138), frem til den nuværende Center for Idræt fra 2001 (s. 139-146), med en efterskrift (s.147-148). Derefter følger bogens anden hoveddel, Oversigter (s. 149-264), der bl.a. rummer store og nøjagtigt

udarbejdede oversigter over udgivne publikationer, fagbiblioteket, chefer, domiciler, monumenter og billedsamlinger, tildelinger af præmiesabler, elevstatistikker, gymnastiklærere og idrætsinstruktører, CFI kurser, samt fortegnelser over anvendt upubliceret og publiceret materiale. Alene oversigterne er værd at fordybe sig i, som f.eks. de lange lister over uddannede gymnastiklærere 1804-1984 (s. 157-203), eller ejerforholdene for præmiesablerne 1808-1840 (s. 154-155).

Mens de møjsommeligt udarbejdede oversigter egner sig glimrende til pluklæsning, giver bogens hoveddel, dens første del, et glimrende billede af udviklingen i institutionen, fra Nachtegalls gymnastiske institut i det tidlige 1800-tals København, til Center for Idræt i 2004. Og mellem disse periodiske yderpunkter findes bl.a. to slesvigske krige inkl. 1864, to verdenskrige, et forsvundet jerntæppe og 11. september 2001, hvilket alt sammen har haft indflydelse på centeret. For ganske vist er Center for Idræt verdens ældste, militære uddannelsesinstitution, og ganske vist har opgaven været stort set uændret i 200 år, nemlig at uddanne instruktører til den fysiske uddannelse i forsvaret. Men fysisk uddannelse i 1848 skulle modsvare helt andre krav og behov end fysisk uddannelse 2004. Derfor kan sammenligning være problematisk, angivelse af kontinuitet vanskelig.

Det lykkedes imidlertid udmærket for Gram-Andersen. I stort set alle kapitler angives den nationale og sikkerhedsmæssige ramme, som centeret har skullet fungere i, og både indrette sig efter og bidrage til, således at de gymnastiske øvelser aldrig kommer til at hænge fritsvævende i luften, om man så må sige. Ønsker læseren således et kronologisk overblik over udviklingen 1804-2004 er der mulighed for det. Interesserer man sig særligt for en bestemt periode, kan man dykke ned i den. Og så besidder bogen den styrke, at skønt den i mangt og meget skal formidle et tørt stof, så har forfatteren også haft øje for de lidt skæve vinkler, der både lever op i læsningen og angiver tidsånden. Det gælder f.eks. i affæren om en ødelagt buste, s. 34-35: En dag i november 1842 kom tre medlemmer af Hans Majestæt Kongens Livkorps under bajonetfægtning i kådhed til at ødelægge en gipsbuste af Frederik VI. Dét var alvorligt, og tangerede majestætsfornærmelse. Under det efterfølgende krigsforhør bedyrede de skyldige, at de ikke anede hvem busten forestillede, og da misdæderne var fra provinsen og derfor ikke så fortrolige med kongens ansigtstræk som københavnere, slap de med nogle ugers arrest. Bogen byder også på beretninger om dueller, og om prins Christian, senere Christian IX, der viste sig at være en dygtig skytte, fremra-

gende rytter og sikker danser (s. 44). Hermed er også antydning af de fag, der længe stod på centerets program, nemlig dans, der jo har lige så lidt med krigsførelse at gøre, som sabel har i 2006. Så hører et våben som stridsleen trods alt mere entydigt til centerets ansvarsområde, og læseren føres da også ind i brugen af denne (s. 51), bl.a. ved hjælp af den i 1848 udgivne pjeces: *"Foreløbig Anvisning til Stridsleens rette Brug blandt Landbefolkningen saaledes som intelligente Mænd her af mig ere indøvede under Overtilsyn og Vejledning af Hr. Capt. La Cour, Ridder af Dannebrog, Central- og Exerceerskolens Forstander samt Directeur for Gymnastikken"*.

Det er mange vinkler af gymnastikkens og militærets historie, der skal rummes i bogen, som tillige, særligt for den ældste histories vedkommende, vinder ved at sætte såvel institut/center som militær ind i den overordnede, samfundsmæssige ramme. *Skolen i militær idræt* vil kunne læses med udbytte af enhver militær- og idræthistorisk interesseret. Men også for læsere, der ønsker uddybet viden om dette hjørne af almindelig dansk kulturhistorie, vil der være noget at hente i Gram-Andersens grundige arbejde.

Henrik Gjøde Nielsen

Inge Adriansen og Peter Dragsbo (red.): *Sønderjysk Kulturarv. Sønderjyske Museer 2003-2004*. Udgivet af Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 2005, 156 s., 98 kr.

Henrik Skov Kristensen: *Det tyske mindretal og Fårhuslejren – retsopgøret på museum*. Jysk Selskab for Historie, 2005, 57 s., 35 kr.

Det historiske forskningsmiljø blomstrer stadigvæk i Sønderjylland. Det er der mange historiske forudsætninger for. Landsdelens position som grænseland har traditionelt mobiliseret forskningen. Selv efter afspændingen og udsoningen med Tyskland på (næsten) alle fronter for alvor slog igennem efter 1970, er det lykkedes at holde forskningsfanen højt. Forskningsmiljøet er siden blevet revitaliseret og har nu aflagt sig tidligere tiders omklamrende nationalpolitiske hensyn. Med udgangspunkt i museerne i landsdelen er begge publikationer eksempler på den nye og mere nuancerede histo-

rieforskning. Forhåbentlig vil den linie fortsætte og yderligere forstærket efter etableringen af den nye museumskonstruktion, Museum Sønderjylland. Årbogen indledes prisen værdigt med et forsøg på en begrebsmæssig afklaring vedrørende den nationale kulturarv samt en generel ramme for de efterfølgende bidrag. Vi er flere, der har arbejdet med begrebet *enestående national betydning* (ENB), et begreb, som ikke er opstået ud fra forskerinteresse eller pres nedefra, men er en politisk konstruktion. De overordnede linier, som redaktørerne lægger for dagen, er på en og samme tid afbalancerede og viser samtidig begrebets begrænsninger. På side 12 hedder det korrekt, at *"en væsentlig del af genstandene og arkivalierne i museer og arkiver er netop i kraft af deres mængde og det billede af væsentlige træk, de som helhed tegner, af national betydning som arsenaler til formidling og ny forskning"*. I dette fornuftige perspektiv blegner det politiske initiativ med ENB unægtelig. Årbogen er efterfølgende inddelt i tre hovedafsnit *National kulturarv?*, *Hvis kulturarv?* og *Den vanskelige kulturarv*, i alt 17 bidrag fordelt på godt 130 sider. Det virker lidt, som om det har været magtpåliggende at få alle med en interesse i den gode sags tjeneste som bidragsyder. Selvom det kan virke nok så sympatisk, og årbogen med de mange små artikler er let læst, er det karakteristisk, at de fagligt mest gennemarbejdede artikler er sammenkog af større arbejder, som er publiceret andre steder. Det gør, at årbogens "langtidsholdbarhed" nok er begrænset, men som appetitvækker er følgende 3 bidrag udmærkede. Henrik Skov Kristensen: *Froslevlejr og Fårhuslejr – samme sted, forskellig betydning*, vil jeg vende tilbage til. René Rasmussen: *Den forstærkede Dybbølfortælling – kulturarvsformidling eller underholdning?*, hvor der oplagt fortælles om de besynderlige initiativer, der foregik i forbindelse med etableringen af Historiecentret på Dybbøl Banke i 1992 og helt frem til, at Sønderborg Museum blev ansvarlig for driften i 2004. Og bidraget skrevet af Inge Adriansen: *Når kulturgods bliver til kulturarv – om dansk-tysk udveksling af kulturgods*. Her hører vi bl.a. om Istedløven, Nydambåden og Kværsfonten. De tre velskrevne og spændende artikler dokumenterer tydeligt, hvor vanskeligt det over tid har været at håndtere kulturarvs-minder, hvortil der er knyttet stærke nationale følelser. Af de øvrige artikler må Hans Christian H. Andersens fremhæves. I *Kulturarvsarealer fra oldtiden og middelalderen i Sønderjylland* gives en fin indføring i, hvad en arkæolog foretager sig, og hvorledes begrebet kulturarvsarealer kan indplaceres i ENB-begrebet. Flere af de øvrige artikler har et lidt ucharmerende rapportpræg eller er meget specifikke med deraf be-

grænset almeninteresse. Er man dog f.eks. interesseret i dele af den sønderjyske lokalhistories organisatoriske udvikling, kan man have glæde af at læse Kim Furdals artikel *Lokalhistorie i det nationale tjeneste*. Mere problematisk er Thue Damgaard Kjærhus og Bjarke Larsens to bidrag. Dybbøl ses i den ene artikel henholdsvis i lyset af videnssamfundet og det regionale perspektiv, og i Bjarke Larsens bidrag er det kontroverserne omkring, hvorledes stormen på Dybbøl den 18. april 1864 bør mindes, der bringes frem. Det er tale om to stærke personlige og mere essayprægede artikler, der rent stilistisk bryder med den linie, som ellers er lagt til grund for årbogen. Konflikter, det være sig aktuelle eller tidligere tiders, bliver ikke mindre eller forsvinder ved at forsøge at harmonisere, hvor der reelt er tale om konflikter. Når Frank Lubowitz i sit bidrag *Det tyske mindretals kulturarv i Nordslesvig* skriver om Knivsbjergfesterne, at de i 1930'erne efter national-socialismens gennembrud, ikke i større omfang fik et nazistisk præg – bortset fra indmarchen og den kultagtige fanehejsning, så finder jeg, at han udglatter urimeligt. Årsagen til, at festerne ikke udtartede endnu mere skal findes i de danske myndigheders resolute indgriben over for excesser. Ikke desto mindre fremgår det af de Knivsbjergprogrammer fra 1930'erne, som jeg har set, at den skingre nazistiske tone ikke var til at tage fejl af. Nazificeringen af det tyske mindretal er nøglen til forståelsen af den hårdhændede danske behandling af mindretallet, som fulgte efter 2. verdenskrig. Netop denne erkendelse ligger til grund for den nævnte artikel af Henrik Skov Kristensen og hans afhandling *Det tyske mindretal og Fårhuslejren – retsopgøret på museum*. I afhandlingen uddybes det tyske mindretals forhold til Fårhuslejren i perioden 1945-2004, og der gives en redegørelse for den ofte ophedede diskussion om en Fårhusudstilling i Frøslevlejrens Museum. Artiklen *Frøslevlejr og Fårhuslejrens samme sted, forskellig betydning* får i årbogen yderligere perspektiv ved, at redaktion uortodokst men prisværdigt har fået Jon Reitans til at bidrage med en lille artikel *Fra bruk til misbruk av et krigsminne? Falstad – nazileier, landssvikerefængsel og nasjonalt minnested*. Den omhandler lejren ved Trondheim i Norge, og der er mange paralleller mellem de to lejre. Men med det langt større tab, som Norge led under krigen, er det (måske?) forståeligt, at det i Norge ikke har været muligt at trække Falstads efterkrigstids historie som interneringslejr for landssvigere ind i udstillingslandskabet.

Det er af flere årsager en god ide at udgive Henrik Skov Kristensens oprindelige artikel fra tidsskriftet *Historie* som en selvstændig publi-

kation. Læserskaren må formodes at være større end til fagtidsskriftet. Med udgivelsen understreges formålet, nemlig at markedsføre beslutningen om, at der i tilknytning til Frøslevlejren etableres en permanent Fårhusudstilling. For at forstå baggrunden for beslutningen redegøres der for det tyske mindretals forhold og politik fra 1933-1945, interneringerne efter den tyske kapitulation og retsopgøret samt den hjemmetyske selvforståelse heraf. Nyhedsværdien er størst, hvad angår den hjemmetyske selvforståelse. Der leveres en på samme tid velafbalanceret, men samtidig knivskarp analyse. De øvrige temaer har Skov Kristensen tidligere behandlet indgående, så det er baggrunden for, at det på relativt få sider lykkes ham at tegne et troværdigt billede af de komplekse problemstillinger. Inden man så begiver sig til Frøslevlejren for også at se en Fårhusudstilling, skal man dog væbne sig med tålmodighed – selvom det ikke fremgår af teksten, skal den efter planen først åbne i 2007. Der er grund til at formode, at Henrik Skov Kristensen med vanlig professionalisme og engagement nok skal få stablet en fagligt velfunderet udstilling på benene.

Bemærk for øvrigt at årbogens 156 sider er spækket med mange fine illustrationer, og Henrik Skov Kristensens lille bog nærmest fås til forærringspris. Hvad angår årbogen, er den åbenbart blevet til under tidspres, hvilket afstedkommer fejl, der så kan irritere læserne og martre redaktørerne. Det mest pinlige er, at redaktionen i forordet kommer til at forveksle bogen med *Sønderjyske Årbøger!* Det er også en bommert af de værre, når Kim Furdal fremsætter det meget bombastiske udsagn, at den lokalhistoriske interesse er større end nogensinde – godt nok markeret med en note, men det er en henvisning til ingenting. De øvrige fejl hører til i småtingsafdelingen.

Peter Fransen

Grethe Jæger og Søren Manøe: De drog ud og kæmpede for friheden – to udvandrerskæbner fra Depressionen, Den Spanske Borgerkrig og 2. Verdenskrig. Ribe, Historisk Samfund for Ribe Amt, 2005, 154 s., 165 kr.

Denne lille bog fra Historisk Samfund for Ribe Amt rummer to artikler om to rastløse unge jyske mænd, der i 1920'erne udvandrede til Canada og snart blev kastet ud i verdenskrisens malstrøm. Begge deltog i Den Spanske Borgerkrig og den sidste af dem også i 2. verdenskrig.

Iver Lassen Andersen beskrives gennem bevarede breve til familien, udsagn fra familiemedlemmer og fra flere bøger om danske og canadiske Spaniensfrivillige. Da Iver sidst gav livstegn fra sig i 1931, har det krævet et større dokumentationsarbejde at følge hans videre færd. Arne P. Knudsen fortæller om sit begivenhedsrige ungdomsliv på basis af udskrifter fra bandede interviews og et utrykt manuskript. Hvor meget forfatterne har redigeret i beretningen, fremgår ikke.

De to mænds livshistorier har en hel del lighedspunkter. Ivers forældre var gårdejere i Bøel i Gørding sogn nær Ribe. Arne Knudsens far var en underofficer, der købte en solid gård i Blegind ved Hørning. Iver begyndte i 1. g. på katedralskolen i Ribe, efter at hans forældre var flyttet til byen. Arne kom i realklassen på Århus Katedralskole. Men begge sprang fra, og efter et par omflakkende år fandt de i hhv. 1926 og 1929 vejen til Canada, der stadig lokkede udvandrere i reklame-kampagner. Med manglende sprogkundskaber måtte de tage forefaldende arbejde: Høstarbejde på præriefarmene, skovhugst og guldgraveri. Da krisen indhentede dem, prøvede de livet som 'tramps', til tider nær sultegrænsen og kom i situationer, hvor nød bryder alle love. Iver måtte også tigge penge fra moderen. De to mænd mødtes i 1931 i byen Gasto i Vancouver og fulgtes en tid rundt i Canada.

Først i 1930'erne ophørte Ivers breve til familien, som måtte leve i uvished om hans videre skæbne. Han lod sig i 1936 hverve som frivillig til Den Internationale Brigade for at kæmpe mod den fascistiske erobring af Spanien. Familien tvivler på, at Iver havde kommunistiske sympatier, men oplevelser som at blive sat i tvangslejr, havde givet ham en bitterhed mod de canadiske myndigheder og måske rykket hans politiske indstilling. Rejsen til Spanien blev dramatisk, idet skibet fra Marseilles til Barcelona blev torpederet nær den spanske kyst. Den 17. august 1938 fik Iver i et slag ved Gandol syd for Barcelona skudt begge ben af og valgte at skyde sig selv.

Arnes vej til Spanien synes ikke båret af nogen stærk social eller politisk bevidsthed. Arne Knudsen fik efter vagabondårene i 1932 hyre på et amerikansk skib. I Malaysia afmønstrede han og fik hyre på et ØK-skib, der bragte ham hjem til Danmark. Her blev hans pas taget, og han blev sendt på session, da han ikke havde af-tjent sin værnepligt. Han blev udskrevet til flåden og sejlede en tid med kongeskibet Dannebrog. Da tjenesten var slut, blev han nægtet et pas, selvom han gerne ville til Canada igen. Han kom i kontakt med nogle danske kommunister, der skaffede ham et falsk pas, og han lod sig

indrullere i Den Internationale Brigade – vist mest for at komme ud af landet. Arne overlevede borgerkrigen, og efter brigadens nederlag kom han via Frankrig til Venezuela og Colombia og herfra tilbage til Canada. Da 2. verdenskrig brød ud, meldte han sig frivilligt til tjeneste. Vejen gik over England til Nordafrika, hvorfra han kom til at deltage i invasionen af Sicilien og den italienske halvø. Han blev både såret og fanget under de hårde kampe, men han overlevede og levede ved bogens udgivelse i 2005 som 96-årig på et alderdomshjem i Canada.

Bogen lader stort set de to mænds historie fortælle sig selv. Der er lagt en større researchindsats i udredningen af Ivers skæbne, men kommenteringsindsatsen er til gengæld beskedent. Forfatterne har med ganske god ret følt, at disse djærve mænds beretning om en uforfærdet færd gennem en verden i krise og krig fortæller sig selv.

Steffen Elmer Jørgensen

Christian Larsen (udg.): Eske Brock medt egen handt. Eske Broks dagbøger 1604-1622. Landbohistorisk selskab, 2005, 292 s., 248 kr.

Eske Brok blev sammen med syv andre adelsmænd udnævnt til rigsråd i 1596, da Christian IV var blevet myndig, og han beholdt denne post til sin død i 1625.

På flere områder er der tale om en væsentlig udgivelse, bl.a. fordi den mentalitetshistorisk er med til at sætte fokus på den adelige elites opfattelse af samfundsudviklingen, men også fordi den kan give et bidrag til en diskussion af, hvorledes historikernes interesseområder ændres over tid.

Hvis Eske Brok er kendt i vor tid, skyldes det nok hans nære forbindelse med kongen, der bl.a. kommer til udtryk gennem de kors, der spredt ud over hele dagbogen – skønt koncentreret til årene 1604-1609 – angiver antallet af festlag, og hvor stor rusen havde været ved pågældende lejlighed. Det er naturligvis en ganske pudsig iagttagelse, men egentlig ganske trivielt og jeg tøver ikke med at sige ligegyldig. For betyder tre kors, at Eske Brok måtte til udpumpning, som ifølge nyhedsmedierne i det 21. århundrede synes at være en ikke ualmindelig foreteelse for meget berusede, eller betyder det blot, at Eske Brok følte sig ualmindeligt beruset? Det har jo ikke medført, at rigsrådet eller for den sags skyld kongen, ikke var i stand til udøver regeringsmagten.

Som medlem af rigsrådet var Brok også dommer i Kongens Retterting, og to forhold af retslig karakter springer i øjnene. Sammen med syv andre rigsråder var han indkaldt til møde i København i oktober 1617. Han modtog indkaldelsen 8. oktober, og ifølge dagbogen nåede han København den 17. På det tidspunkt var den trolddomsforordning, der ifølge dansk kirke- og socialhistorie kom til at spille en grum rolle i dansk historie, allerede blevet udstedt 12. oktober. Hverken Brock eller de syv andre råder var altså med til at vedtage denne forordning; Kr. Erslev meddeler i *Aktstykker*, at rigsrådet lidt tøvende accepterede lovgivningen.

Det skitserede begivenhedsforløb sætter spørgsmålstegn ved betydningen af den vanlige opfattelse af Danmark mellem reformationen og enevælden som et *monarchia mixta*. Kronologien omkring trolddomsforordningen antyder, at *mixta* kun har involveret kongen og evt. kansleren. At Eske Brock ikke med et ord nævner hverken forordningen eller selve begrebet trolddom, kan opfattes på flere måder. I indledningen til foreliggende udgivelse oplyses det, at Eske Brock var kongens trofaste rigsråd, og det kan naturligvis opfattes som, at Brock generelt ikke stillede spørgsmål ved kongens lovgivningsinitiativer. Men det kan også skyldes,

at begrebet trolddom, der givetvis på flere tidspunkter optog Christian IV stærkt, var et fænomen af mindre betydning for Brock. Det betyder næppe, at retslige forhold generelt ikke interesserede ham. Sandsynligvis qua dommer ved Kongens Retterting brugte han megen plads på under optegnelserne fra 1611 at omtale dommen over Axel Ågesen Most, der havde slået tre bønder ihjel, og som blev henrettet uden for Københavns Slot. Omtalen er kortfattet, men den giver indtryk af, at Brock var stærkt utilfreds med, at en adelig foretog sådanne gerninger, og tanker føres uvilkårligt til Herluf Trolles udtalelse om adelens gyldne kæder. At Brock næppe har holdt sådanne tanker for sig selv kunne tyde på, at der har eksisteret en retsbevidsthed hos den danske adelige elite, som har været med til at skabe den retssikkerhed for bønderne, Erling Ladewig Petersen flere gange har pointeret som et særtræk ved det danske 1500-1600-tal.

En nærlæsning af disse få indførsler åbner for en diskussion af dele af adelsvældens ideologi og medfører, at begrebet *monarchia mixta* skal behandles mere varsomt, end det tidligere er blevet. Udgifveren Christian Larsen har forsynet denne meget nyttige udgivelse med ordforklaringer, person- og stedregister.

Jens Chr. V. Johansen